

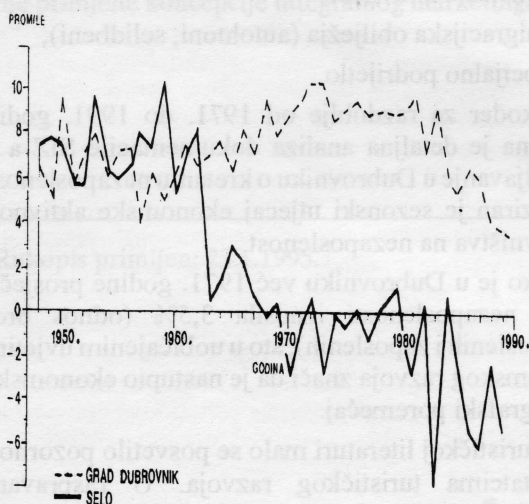

Socijalno-ekonomsko-demografski međuodnosi *Socio-economic-demographic interrelationship*

U poslijeratnom razdoblju od 1948. do 1991. godine rast stanovništva u općini Dubrovnik bio je ravnomjeran. On je porastao od 47 515 na 70 665 osoba (SGD - 1982 i Prvi rezultati popisa stanovništva 1991.).³ Prosječna stopa rasta iznosila je oko 1 posto u godini. Pritom su se na dinamiku rasta migracijski procesi pozitivno odrazili, tako da je pozitivni migracijski saldo utjecao s oko pedeset posto.

Nepravilni prostorno-ekonomski razvoj Općine odrazio se na depopulaciju većeg broja naselja od 1948. godine do danas. Tako je u razdoblju između dva posljednja popisa stanovništva, od 1981. do 1991. godine, od 115 naselja 91 (ili 80%) imalo je negativni migracijski saldo i pad stanovnika, pa je 6 (ili 5%) njih bilo na razini, dok je njih 18 (ili 15%) iznad razine prirodnog priraštaja. Ukupni porast stanovništva tih naselja bez grada Dubrovnika je neznatan; iznosio je 1 018 stanovnika.

Uviđanjem prirodnog priraštaja stanovništva na teritorijalnom načelu za selo i grad Dubrovnik, upotpunjuje se slika ovih razmatranja. Ekonomsko-demografski međuodnosi, koji se osim pozitivnoga migracijskog salda odražavaju i na socijalne procese u razvoju dubrovačkog stanovništva, snažno utječu na njegovu reprodukciju. Zbog toga stope nataliteta često variraju. Naime, iako je utjecaj kontinuiran, one su u

Slika 1. Kretanje prirodnog priraštaja sela i grada Dubrovnika od 1948. do 1991. godine
(Izvor: matične knjige)

Figure 1. Oscillations of the natural natality mortality ratio of the Dubrovnik region (villages and the city) from 1948 to 1991 (Source: Register of Birth)

opadanju, dok se prirodni priraštaj sela i grada Dubrovnika u posljednjih deset godina ne oporavlja (sl. 1).⁴

Stopa prirodnog priraštaja od 1981. do 1991. godine u gradu Dubrovniku opala je od 8 na 3 promila, a na selu od nule do -5 promila. Zapravo, u idućem razdoblju, ako i ne dođe do emigracije seoskog stanovništva, broj stanovnika će se smanjiti ukoliko se ne osiguraju valjani planovi razvoja koji bi potakli neke radikalne populacijske tijekove.

Proces deagrarizacije stanovništva u dubrovačkoj općini, koji se odvijao usporedno s socijalno-ekonomskim razvojem, uključujući i demografski razvoj, znatno se ne razlikuje od općeg procesa deagrarizacije u nas. Zapravo, redovito jačaju općinska središta, dok se proces ruralne urbanizacije sporo odvija (M. Friganović, 1980-81., A. Đukić, 1984).

Promjene u razvoju odražavaju se i na druge procese, uključujući socijalno-ekonomske kategorije stanovništva, posebno na aktivnom, izdržavanom i na kategorije s osobnim prihodom. Drugo, vrlo značajno u tim odnosima je smanjenje poljoprivrednog aktivnog stanovništva. U 1961. godini ono je u ukupnom aktivnom stanovništvu sudjelovalo s 39,4%, a u 1981. godini 10,7% (A. Đukić, 1984). Za 1991. godinu procjenjuje se da ono sudjeluje s oko 7%. Na osnovi toga se može konstatirati da je već osamdesetih godina završen proces deagrarizacije dubrovačkog sela.

Razmatrajući promjene u predstavljenim kategorijama stanovništva (tabl. 1.), može se uočiti da one opadaju. Razlozi takvu kretanju su različiti. Što se tiče aktivnog stanovništva, ono je tijesno povezano s procesom deagrarizacije. Budući da se proces dea-

Tablica 1.

Prikaz kretanja ukupnog, aktivnog, izdržavanog stanovništva s vlastitim prihodom u općini Dubrovnik od 1961. do 1991. godine

Table 1.

Growth of the total active population with its own income in the District of Dubrovnik from 1961 to 1991

	Ukupni broj				Stope rasta		
	1961.	1971.	1981.	1991.	1961./71.	1971./81.	1981./91.
Ukupno	53 592	58 995	66 131	70 665	0,9	1,1	0,8
Aktivno	22 629	23 403	27 098	29 808	3,3	1,4	1,0
Izdržavano	26 942	29 362	30 863	31 047	0,8	0,5	0,2
Osobe s vlastitim prihodom	4 021	6 230	8 170	9 810	4,3	2,7	1,8

Izvor: Popis stanovništva za 1961, 1971, 1981, "SZS", Popis stanovništva 1991, RSZ, Dokumentacija 810, Zagreb, 1991. i projekcije stanovništva⁵

Tablica 2. Promjene u strukturi aktivnost stanovništva u općini Dubrovnik od 1961. do 1991. godine

Table 2. Changes in the structure of active population in the District of Dubrovnik from 1961 to 1991

Godina	Aktivno stanovništvo				Stope nezaposlenosti
	ukupno	u poljoprivredi	u radnom odnosu	nezaposleni	
1961.	22 629	9 314	13 315	nepoznato	-
1971.	23 403	6 458	16 371	574	3,5
1981.	27 098	2 900	23 583	1 318	5,6
1991.	29 808	2 086	27 000	3 210	11,8

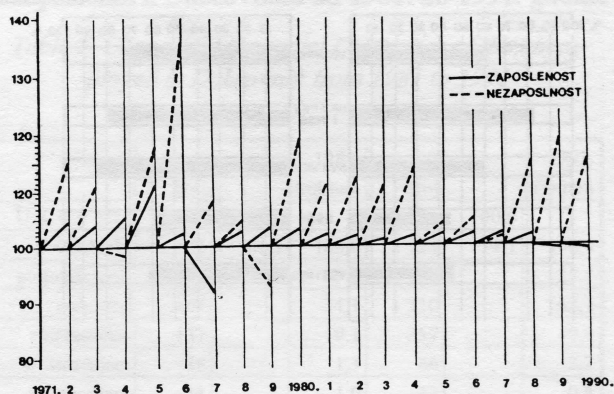
Izvor: Dokumentacija SIZ-a za zapošljavanje i projekcije stanovništva

Napomena: Zbog sezonske aktivnosti stanovništva zbrojevi u tablici 2. odstupaju od ukupnog broja aktivnog stanovništva

grarizacije intenzivno odvijao, stopa je aktivnog stanovništva bila visoka. Ovdje je potrebno napomenuti da kategorija aktivnog stanovništva uključuje: aktivno poljoprivredno stanovništvo, osobe u radnom odnosu i nezaposlene (tabl. 2.). Na značajku procesa deagrarizacije (opadanja aktivnog stanovništva u poljoprivredi) dolazi do pada stope aktivnog stanovništva. U opadanju stopa kategorije izdržanih, procesi su nešto složeniji. Naime, budući da su u tu kategoriju uključene osobe predškolske dobi i školoobavezni, ona je izravno povezana s demografskim starenjem: što je intenzivnije demografsko starenje, to je stopa manja. Kategorija osoba s vlastitim prihodom odražava svojevrsnu specifičnost. Dok stopa kategorije izdržanog stanovništva opada i dok se njezin udio u ukupnom stanovništvu smanjuje, stopa rasta osoba s vlastitim prihodom jednako se tako smanjuje, ali njezin udio u ukupnom stanovništvu raste.

Većina odnosa u kojima egzistiraju demografski činitelji vrlo je složena, i to su demografski međuodnosi ili, još potpunije, demografsko-ekonomsko-socijalni međuodnosi. Izravni, obični utjecaji različitih činitelja najčešće su nejasni. Čak i na mjestima gdje se mogu pronaći neke relacije demo-tipova, s eliminacijom smetnja nekih specifičnih faktora, rezultat će biti daleko od zadovoljavajućeg, pa interpretacija statističkih podataka, unatoč vrijednim podacima dobivenima istraživanjem, veoma je teška.

Socijalno-ekonomsko-demografski međuodnosi pod utjecajem turizma postaju sve zamršenijima. Kad se iz kategorije aktivnog stanovništva izdvoje nezaposleni, tad se dobiva prava slika međuodnosa. Kad je prosječna stopa nezaposlenosti u Dubrovniku dosegla 11%, a maksimalna 18% (odnos broja nezaposlenih i zaposlenih), tad se mora govoriti o jednom, ali ne jedinom učinku turizma na dubrovačkom području. Od 1971. do 1991. godine pros-

Slika 2. Prikaz lančanih vrijednosti indeksa (stopa) zaposlenosti i nezaposlenosti u općini Dubrovnik od 1971. do 1991. godine

(Izvor: Dokumentacija SIZ-a za zapošljavanje)

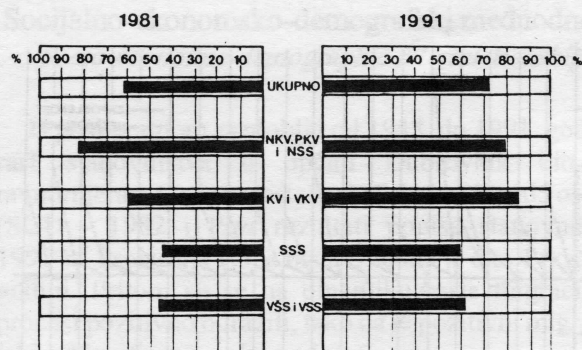
Figure 2. Chain values of the employment and unemployment rates in the District of Dubrovnik from 1971 to 1991

ječna je zaposlenost porasla od 16 371 na 26 024 osobe, dok je prosječna nezaposlenost porasla od 574 na 3 210 (procjena), iako je u travnju bilo evidentirano 3 676 osoba.

U razdoblju od 1971. do 1990. godine stope su se zaposlenosti neravnomjerno kretale. Gledajući globalno, sve do 1983. godine zaposlenost je rasla relativno visokim stopama. Kao što se može vidjeti iz grafikona lančanih vrijednosti indeksa zaposlenosti, stope zaposlenosti od 1971. do 1983. godine kretale su se u intervalu od 2,5 do 11,8. 1983. godine, nakon osam godina, stanje se znatno promijenilo, zapravo se pogoršalo. Otad stope zaposlenosti opadaju pa, iako neznatno, od 1989. godine imaju negativne vrijednosti. Nezaposlenost je od 1971. do 1991. godine u stalnom apsolutnom i relativnom porastu. Prosječna stopa nezaposlenosti, koja je 1971. godine iznosila 3,5 posto, u 1991. godini dostignula je 11,8 posto (sl. 2.).

Analizom strukturalnih promjena ekonomske aktivnosti stanovništva iz kontinuiranih anketnih istraživanja nezaposlenosti, dobile su se veoma korisne informacije i pokazatelji. Od 1981. godine, kad su prvi put izvršena istraživanja nezaposlenih prema sezonskom iskorištavanju, prema kvalifikaciji (stupnju stručne spreme) i broju sezona, ustanovljeno je da je 62% nezaposlenih u prethodnoj sezoni (1980) bilo aktivno. U 1991. godini, kad je evidentirano 3 676 nezaposlenih (u travnju), ustanovljeno je da je 73% njih u prethodnoj sezoni (1990) bilo aktivno (sl. 3.).

Još izrazitije sezonsko uključivanje nezaposlenih od 1981. do 1991. godine odvijalo se prema kvalifikaci-

Slika 3. Shematski prikaz strukturalnih promjena sezonske aktivnosti nezaposlenih prema kvalifikaciji u općini Dubrovnik od 1981. do 1991. godine (Izvor: Anketno istraživanje)

Figure 3. Schematic presentation of the structural changes of the seasonal activities of the unemployed persons according to qualifications in the District of Dubrovnik from 1981 to 1991

jskoj strukturi ili prema stupnju stručnog obrazovanja. Očite se promjene u toj sferi odnose na sve veći apsolutni i relativni udio s višim stupnjem izobrazbe. Unatoč relativno povećanom sezonskom zapošljavanju nezaposlenih, u stalnom su porastu minimalne, maksimalne i srednje (prosječne) stope nezaposlenosti.

Analize jednostavne i proširene reprodukcije radne snage (A. Đukić, 1982) upućuju na to da i socijalno-geografske međuodnose treba stalno usklađivati. Jedan broj zaposlenih koji "izlaze" iz radnog odnosa zbog smrtnosti, invaliditeta i starosti zamjenjuju drugi. Naravno, što je veća demografska starost, a time i starost radno aktivnog stanovništva, bit će veći "izlazak" iz radnog odnosa, dok profesionalne bolesti u Općini ne utječu na povećani "izlaz". Taj "izlaz" iz kategorije radno aktivnog stanovništva čini pravi lanac ekonomsko-demografskih kretanja.

Prostorno-funkcionalne karakteristike *Spatio-functional specifics*

Utjecaj turizma u općini Dubrovnik odražava se i na prostorno-funkcionalno oblikovanje. Dnevne migracije zaposlenih jedan su od najznačajnijih pokazatelja socijalno-geografskih prostorno-funkcionalnih karakteristika pojedinih područja.

Budući da se proces dnevne migracije zaposlenih može pratiti od 1961. godine, dobio se veoma veliki vremenski period razvoja socijalno-geografskih procesa. Ti se procesi prate na globalnoj razini (po naseljima) i oni pokazuju koliki broj osoba radi izvan mjesta stanovanja (tabl. 3.). Tek 1981. godine, nakon

što su izvršena prva detaljna istraživanja dnevne migracije zaposlenih (A. Đukić, 1984), a druga u 1991. godini, dobio se cjelovit uvid u ove procese i promjene. U ovom radu prikazana su ona najosnovnija povezana s turističkim razvojem.

Tablica 3. Razvoj dnevnih migracijskih tokova u ukupno zaposlenim i u turizmu (trgovina, ugostiteljstvo, turizam) u općini Dubrovnik od 1961. do 1991. godine

Table 3. The development of daily migratory trends of the total employment in tourism (trade, catering, tourism) in the District of Dubrovnik from 1961 to 1991

Godina	Zaposleni		Dnevni migranti		% migracije	
	ukupno	u turizmu	ukupno	u turizmu	ukupno	u turizmu
	1	2	3	4	3:1	4:2
1961.	12 425	-	1 076	-	8,6	-
1971.	15 143	-	2 841	-	18,7	-
1981.	21 900	8 854	4 245	2 189	19,4	24,7
1991.	24 743	10 271	5 667	2 783	22,9	27,1

Izvor: Za 1961. i 1971. godinu rezultati popisa stanovništva, a za 1981. i 1991. godinu anketno istraživanje (ožujak-travanj)

Dok je u 1961. godini svaki jedanaesti zaposleni radio izvan mjesta stanovanja, u 1991. godini je to svaki peti. U turističkoj djelatnosti (trgovina, ugostiteljstvo, turizam) taj je proces intenzivniji. Tako u razdoblju od 1981. do 1991. godine porast dnevnih migranata zaposlenih u turizmu iznosio je 27%, a porast je zaposlenih u ovoj djelatnosti 16%.

Tablica 4. Model emigracije iz seoskih naselja Dubrovnika

Table 4. Emigration model from the villages of Dubrovnik

Dobe skupine	Model dobne strukture emigranata %		Godišnje stope emigracije	
	muškarci	ženske	muškarci	ženske
0-4	4,9	6,0	0,01020	0,01100
5-9	5,2	6,3	0,01032	0,01110
10-14	6,9	7,3	0,01372	0,01478
15-19	5,8	10,5	0,01247	0,02048
20-24	14,3	18,5	0,01150	0,02865
25-29	20,0	17,6	0,03041	0,03450
30-34	16,2	12,4	0,03883	0,02101
35-39	7,0	4,6	0,02878	0,00811
40-44	7,5	4,4	0,01190	0,00699
45-49	5,2	2,9	0,01199	0,00559
50-54	4,5	2,9	0,01115	0,00680
55-59	0,2	3,0	0,01515	0,00649
60-64	0,2	2,6	0,00238	0,00609
65 i više	2,1	1,0	0,00242	0,00159

Izvor: Projekcija

Veliki udio dnevne migracije zaposlenih u turizmu odvija se unutar dubrovačkoga gradskog i prigradskog područja. Ona je u 1991. godini iznosila 55% ukupnih dnevnih migracija u turizmu grada Dubrovnika.

Drugi karakteristični primjer u prostorno-funkcionalnom pogledu je Cavtat, koji je tijesno povezan s gradom Dubrovnikom, i kao radni trabant ima svoje specifičnosti. Naime, trabant-naselja, kojima se poklanja posebna pozornost, nalaze se izvan granice gradske regije. Određuju se na osnovi dviju skupina obilježja: funkcionalne samostalnosti i povezanosti s gradom (M. Vresk, 1977). Dok je na primjer u 1991. godini u ukupnoj populaciji stanovništva Općine Cavtat sudjelovao s 2,6%, istodobno je u njemu locirano 6% radnih mjesta. To se odrazilo i na ukupnu pokretljivost radne snage, posebno zaposlenih u turizmu. U dnevnoj migraciji zaposlenih s domicilom izvan mjesta rada u Cavtatu u 1991. godini sudjelovalo je 78% osoba.

Unatoč dinamičnom razvoju turizma u općini Dubrovnik, utjecaj na njezin širi prostor ne uspijeva se dovoljno lokacijski konstituirati.

Izrada modela emigracije stanovništva seoskih naselja u Dubrovniku pokazuje da je izvangradsko područje emigracijsko (tabl. 4.). Budući da se proces depopulacije sela dubrovačkog područja kontinuirano odvija, očito je da se razvoj turizma nije prostorno-ekonomski konstituirao izvan gradskih naselja i postao stabilan činitelj u razvoju.

Socijalna diferencijacija nezaposlenih *Social differentiation of the unemployed*

Da bi se odgovorilo na pitanje koje su kategorije stanovništva pogođene nezaposlenošću, bilo je prijeko potrebno ispitati postoji li veza između socijalnog podrijetla, obujma i intenziteta nezaposlenosti. Znatno je teže ustanoviti u kojoj je mjeri razvoj turizma utjecao na sve procese.

Da bi se moglo ispitati kako je turizam utjecao na nezaposlenost s obzirom na socijalno podrijetlo (selo i grad), bilo je potrebno izvršiti istraživanje nakon sezone, kad je nezaposlenost apsolutno i relativno najveća. Zbog toga su ovdje iskazana istraživanja za 1981. i 1991. godinu u isto vrijeme, u ožujku i travnju.

Rezultati do kojih se došlo i promjene koje su nastale od 1981. do 1991. godine upućuju na sve veću prostorno-geografsku i socijalno-geografsku diferencijaciju nezaposlenih. S obzirom na to da je ona u stalnom porastu u cjelini, očito je da se ona povećava i na selu i u gradu (tabl. 5.) U 1981. godini 309 nezaposlenih živjelo je na selu, ili 18,5% ukupno nezaposlenih. Nakon deset godina, u 1991. godini, na selu su bile nezaposlene 953 osobe, ili 26% ukupnog broja.

Očito je da turističko gospodarstvo, kao i druge djelatnosti koje su tijesno povezano s turističkom,

Tablica 5. Promjene u socijalnom podrijetlu nezaposlenih u Dubrovniku od 1981. do 1991. godine

Table 5. Changes in the social Categories of the unemployed in Dubrovnik from 1981 to 1991

	1981.		1991.	
	broj	struktura	broj	struktura
U K U P N O	1 681	100,0	3 676	100,0
U GRADU	1 372	81,5	2 723	74,1
poljoprivreno	538	39,2	702	25,8
radničko	467	34,1	1 310	48,1
službeničko	137	10,1	257	9,4
stručnjaci	18	1,3	86	3,2
rukovodioci	14	1,0	12	0,4
funkcionari	-	0,0	-	0,0
umirovljenici	149	10,9	284	10,4
ostali	48	3,5	72	2,7
NA SELU	309	18,5	953	25,9

Izvor: Anketno istraživanje

zapošljava radnike niže kvalifikacije. To se održava na apsolutni i relativni rast nezaposlenih radničkog podrijetla. Vjerojatno je, naime, da se iz postojeće strukture stanovništva djeca radničkih obitelji školuju za zanimanja viša od onih što ih imaju njihovi roditelji.

Zanimljiva je usporedba, iako ne u potpunosti, rezultata istodobnih promatranja socijalnog podrijetla nezaposlenih u Splitu i Dubrovniku. U razdoblju od dvadeset godina u Splitu je udio nezaposlenih poljoprivrednog podrijetla opao u ukupnom broju nezaposlenih iste socijalne provenijencije s 39,1 na 25,8% (J. Županov, M. Žuvela, 1981). Sa sigurnošću se može tvrditi da turizam, s obzirom na njegovu kvalifikacijsku strukturu u širem gravitacijskom pogledu, ima privlačni utjecaj najčešće na onaj sloj stanovnika niže obrazovne strukture, dakle na onaj iz manje razvijenih seoskih područja.

Budući da oba grada, i Split i Dubrovnik, imaju sličnu stopu rasta stanovništva (M. Vresk, 1992), uključujući imigraciju, njihova ekonomska i prostorna struktura je različita. Jedan je izrazito industrijski, a drugi, Dubrovnik, izrazito je turistički. To je omogućilo da se dobiveni rezultati o utjecaju turizma s obzirom na socijalno podrijetlo mogu uspoređivati.

ZAKLJUČAK *CONCLUSION*

Pitanja koja su pokrenuta u ovom radu jedna su od važnijih u socijalnom razvoju dubrovačkog stanovništva. Ti uočeni utjecaji turizma samo su jedan aspekt koji on ima u Dubrovniku. Pritom je prirodno da je pozitivni utjecaj turizma bio dominantan i da je sa svim svojim prednostima, koje potiču razvoj brže od drugih djelatnosti, imao značajnu ulogu u razvoju ovog područja. Nepoželjni trendovi koji su prikazani u biti su popratni, i ne treba ih shvatiti kao poticaj za zauzi-

manje "protiv turizma", već kao stvarnost s kojom se valja suočiti i tražiti rješenje, ako ne za njihovo potpuno uklanjanje, a ono barem ublažavanja.

Da bi se postigao ravnomjerni socijalno-geografski i prostorno-ekonomski razvoj, posebice turistički, potrebno je provesti:

1. izradbu prostorno-ekonomskog modela Dubrovačko-neretvanske županije;
2. regionalizaciju s obzirom na turističku funkciju, tj. izvršiti turističku regionalizaciju, koja s obzirom na druge regionalizacije ima svoje specifičnosti;
3. izradu ekonomsko-demografskog modela, uključujući prostu i proširenu reprodukciju radne snage (zaposlenosti).

Time bi se dobila solidna baza u kontroli i svestranijem uviđanju socijalno-ekonomskog i uopće turističkog razvoja.

BILJEŠKE

REFERENCES

- ¹ Anketno istraživanje zaposlenih u 1981. i 1991. godini. Prvi rezultati ovih istraživanja objavljeni su u doktorskoj disertaciji Antonija Đukića 1984. godine. Najnovija istraživanja dobivena nakon 1981. godine prvi put se objavljuju u ovom radu
- ² Anketno istraživanje nezaposlenih u 1981. i 1991. godini.
- ³ "SGD"-1982 i Popis stanovništva, RSZ, Dokumentacija 810, Zagreb, 1991.
- ⁴ Analiza matičnih knjiga (Matični ured Dubrovnik)
- ⁵ Projekcije stanovništva izvršena su prema dobi i spolu. Za bazu uzeta je stopa fertiliteta od 65 promila koja je proizašla iz specifičnih stopa i vjerojatnoćama doživljenja prema tablicama mortaliteta, uključujući migracijsku matriku
- ⁶ Dokumentacija SIZ-a za zapošljavanje u Dubrovniku

LITERATURA

LITERATURE

1. Britton, S. (1982) The Political Economy in Third World, Annals of Tourism Research, IX(4), 331-258.

2. Friganović, M. (1980-81) Još o nekim osobenostima kretanja stanovništva općinskih središta i ostalih naselja SR Hrvatske (1948-1981), Geografski zavod, PMF, Radovi 15-16, Zagreb
3. Đukić, A. (1982) Demografsko-prostorno-geografski aspekti proste i proširene reprodukcije radne snage u općini Dubrovnik, Dubrovački horizonti, Zagreb, 7-12.
4. Đukić, A. (1984) Demografske perspektive planiranja integralnog razvoja stanovništva Dalmacije do 1991. godine, Privreda Dalmacije, Split, 1, 49-51.
5. Đukić, A. (1985) Prostorno demografska transformacija Dalmacije, Privreda Dalmacije, Split, 2, 50-52.
6. Krippendorf, J. (1986) Tourism in the System of Industrial Society, Annals of Tourism Research, XIII(4), 517-533.
7. Vresk, M. (1977) Osnove urbane geografije, Školska knjiga, Zagreb
8. Vresk, M. (1992) Urbanizacija Hrvatske 1981-1991. -Osnovni indikatori stupnja, dinamike i karakteristike urbanizacije, Geografski glasnik, Zagreb, 54, 99-116.
9. Županov, J., Žuvela, M (1981) Kriteriji inferiornosti nezaposlenih osoba, Zapošljavanje i udruženi rad, Zagreb, VI(3), 106-122.

THE IMPACT OF TOURISM ON THE SOCIAL SPACE OF DUBROVNIK

- tourism and socio-economic-demographic interrelationship

Summary

In this study the extensive socio-demographic research is presented. This research is connected to the development of tourism. With this, certain essential questions of interdependence of tourism and economic-demographic development of Dubrovnik are being considered. They encompass a number of specifics which have been developed during this time. This research is of especial significance for Dubrovnik. This is due to the fact that tourism has become "the determiner" of Dubrovnik development, and probably "the tomorrow" of the Dubrovnik-Neretva region.

Key words: socio-economic-demographic interrelation, employment and unemployment (city, village) and spatio-functional impact of tourism (daily migration of the employed in tourism).

Rukopis primljen: 15. 3. 1995.